

do raspada Monarhije, pokušavala manje ili više uspješno rješavati brojne političke, nacionalne, kulturne i gospodarske probleme, kako je upravljanje perifernim dijelovima Habsburške Monarhije/Austro-Ugarske tijekom 19. stoljeća postajalo sve kompleksnijom i složenijom zadaćom i kako se državni aparat često (ne)uspješno prilagođavao takvim izazovima. Osim toga, zastupnicima Dalmatinskog sabora, kao predstavničkom organu ograničene pokrajinske autonomije, izrazito je smetala namjesnikova vojna funkcija jer su smatrali da je njegova primarna dužnost baviti se gospodarskim interesima Dalmacije te da mu vojnički poslovi oduzimaju i snage i vremena kako bi se time bavio na adekvatan način. Rodić se nakon umirovljenja povukao u Beč, ne mireći se s tom odlukom Dvora i smatrajući da su njegove usluge i dalje mogle biti korisne Monarhiji.

Na kraju da rezimiramo: poslije autorove „Uvodne studije“ nastavlja se „Excursus (O Rodićevim autobiografskim zapisima i načinu njihova priređivanja)“, zatim slijedi kritičko izdanje teksta Rodićeve *Autobiografije* sa sljedećim poglavljima: „Vojničko stasanje“, „Uz bok Jelačiću banu“, „Od Transilvanije do južnog Jadrana“, „Junaštvo pred Custozom“, „Usred bokeljske ‘krvave drame’“, „Namjesnik i vojni zapovjednik Dalmacije“, „Pred ponovnom pobunom u Boki“, „Umirovljenje“. Sve to je popraćeno i raznim prilozima. U njima se nalazi i faksimil njemačkog izvornika Rodićeve *Autobiografije* pod naslovom: *Feldzeugmeister Gabriel Freiherr von Rodich: Autobiographie*. Knjigu zaključuju karte, popis kratica i pokrata, pregled izvora i literature te kazala osobnih imena i mjesta. Potrebno je također spomenuti da je transkripciju ovih zapisa obavio Marc Stefan Peters, a njihov prijevod na hrvatski jezik (kao i druge priloge) napravili su Danijela Martinović iz Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu i Milan Soklić iz Pule.

Željko Karaula

Dvije knjige o caru Dioklecijanu

Jasen Boko, Dioklecijan: biografija kontroverznog rimskog cara: reformator ili progonitelj kršćana, Zagreb: Profil, 2016., 334 str.
Nenad Cambi, Dioklecijan: Vir prudens, moratus callide et subtilis ili inventor scelerum et machinator omnium malorum, Split: Književni krug; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, 2016., 315 str.

Iako danas pojam kontroverze najčešće vežemo uz suvremene događaje, u gotovo svakom povijesnom razdoblju, promatrajući povijesne izvore, možemo naići na dijametralno suprotna stajališta i evaluacije određenih osoba ili događaja. Izvrstan je primjer s naših prostora car Dioklecijan, ime koje je u hrvatskom kulturno-stručnom diskursu poznato napose zbog izgradnje palače koja je postala jezgra današnjeg Splita, dok se u europskim i svjetskim razmjerima on ponajprije etiketira kao jedan od najvećih progonitelja kršćana, zajedno sa svojim suvladarima Galerijem i Maksimijanom. Na tragu novih istraživanja,

odnosno kritičkom analizom povijesnih izvora i preispitivanjem argumenata dosadašnje historiografije, akademik Nenad Cambi i dramaturg Jasen Boko uznastojali su iznijeti novi pogled na Dioklecijana, u kojem on nije tek još jedan nasilan car i odiozan progonitelj kršćana, već se u širem kontekstu povijesti Rimskoga Carstva 3. i 4. stoljeća promatra kao uspješan vojskovođa, političar i reformator.

Akademik Nenad Cambi cijenjen je i iskusan hrvatski stručnjak za klasičnu arheologiju i povijest umjetnosti, a u posljednje vrijeme fokus svoje znanstvene djelatnosti usmjerava na teme iz povijesti kasne antike, napose perioda tetrarhije, odnosno na vladavinu Dioklecijana i njegovih nasljednika. Nakon što je već objavio više, što stručnih, što znanstvenih, radova o Dioklecijanu i njegovu vremenu, među kojima je i monografija *Je li Dioklecijan, utemeljitelj Splita, trebao bolje proći u projektu uređenja splitske rive godine 2006./2007.?*, izišla 2009. u nakladi Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, monografijom *Dioklecijan: Vir prudens, moratus callide et subtilis ili inventor scelerum et machinator omnium malorum*, objavljenom 2016. g., istaknuo je kako se radi o njegovoj prvoj studiji u kojoj je ocrtao politički profil i karakter Dioklecijana, pružajući novi pogled i ocjenu njegove vladavine, dok će preostale dvije predviđene studije biti usmjerene na Dioklecijanov fizički izgled te njegovu ulogu u izgradnji palače u Splitu.

Nasuprot Nenadu Cambiju, Jasen Boko dramaturg je Drame Hrvatskog narodnog kazališta u Splitu s diplomom profesora književnosti. Osim što je napisao brojne drame izvođene na scenama u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Sloveniji i Srbiji, nagrađivan je publicistički autor. Njegova publicistička, posljednja knjiga Dioklecijanova je biografija u kojoj Boko, referirajući se na relevantnu literaturu o Dioklecijanu i povijesne izvore, jednostavnim i spontanim stilom pisanja, s elementima humora, pokušava opisati carev život, od uspona na vlast pa do smrti u rezidenciji u Splitu, dajući u isti mah vlastite interpretacije ključnih segmenata Dioklecijanove vladavine – reforme carskog sustava i progona kršćana.

Imajući na umu Nenada Cambija, arheologa koji piše historiografsko djelo o Dioklecijanu, te Jasena Boka, dramatičara i putopisca koji piše publicističko djelo, odmah je jasno da se autori razlikuju po metodološkom pristupu, interpretaciji i argumentaciji teza o Dioklecijanovu životu, no s druge strane, zajednička ljubav prema zavičajnom Splitu te nastojanja da se iznova pretresu poneke ustaljene historiografske teze čine nit koja povezuje obojicu autora. U tom ćemo kontekstu ovdje usporediti i izlučiti nove teze koje donose Cambi i Boko, a koje se odnose na Dioklecijanovu vojnu karijeru i uspon na vlast, tetrarhijski sustav i reformu vlasti te, konačno, ulogu Dioklecijana u progonima kršćana. Pritom je važno na umu imati i drugačije osnovno polazište jednog i drugog autora s obzirom na njihovo područje stručnosti te različit narativni diskurs.

Od događaja koji prethode Dioklecijanovu usponu na vlast, Cambi u kratkim crtama, bez pretjerane kontekstualizacije, navodi kako je Dioklecijan, u želji da se pred rimskom vojskom dokaže kao dostojan nasljednik cara Numerijana, na prijestolje došao usmrтивši čelnika pretorijanaca, Apera. Uz tu priču veže se i kontroverza oko navodnog proročanstva druidske svećenice, koja je caru Dioklecijanu predviđjela da će postati carem kada ubije vepa (*aper* na latinskom znači vepar), a za koje Cambi zaključuje da je utemeljeno na lažnim premisama. Nadalje, ne ulazeći u detalje oko samog sukoba, Cambi ističe kako je Dioklecijan u sukobu s Karinom, mogućim pretendentom na prijestolje, kod ušća Marga u Savu iskazao milost vojnicima koji su izdali i usmrtili svojeg vojskovođu, zbog čega tendenciozno zaključuje kako je taj događaj izvrstan pokazatelj Dioklecijanove državničke zrelosti.

U stilu književnika i dramatika, očekivano je što Boko detaljnije pripovijeda o okolnostima koje su dovele Dioklecijana na vlast. Boko pričom o vladavini careva Aurelijana, Marka Klaudija Tacita i Proba objašnjava važnost rimske vojske u to vrijeme, koja je praktički birala careve. Također, za razliku od Cambija, razlučuje dvije vrste vojnika koji su činili carsku stražu – bili su to s jedne strane domestici, a s druge strane pretorijanci, čija je uloga u Dioklecijanovo doba značajno pala. U tom kontekstu Boko bolje rasvjetljuje napetost između Dioklecijana i Apera, navodeći kako je Dioklecijan bio na čelu domestika, a Aperi na čelu pretorijanaca u vrijeme cara Kara, odnosno Numerijana. Pomalo uživljen u legendu o proročanstvu druidske svećenice, Boko kreira imaginarni dijalog između nje i Dioklecijana, čak je prvotno opisujući kao plesačicu koja se u jednom trenutku preobrazila u svećenicu te iskazala Dioklecijanu kobno proročanstvo, nad kojim se on zamislio. Jednako tako, same okolnosti Aperova ubojstva Boko dodatno problematizira, navodeći tumačenje povjesničara Billa Leadbettera, koji drži da je Dioklecijan uzurpator i da je Aperi podmetnuo ubojstvo Numerijana te ga u konačnici pogubio kako bi se riješio pretendenta na prijestolje. No, iako Boko odbacuje spomenutu interpretaciju, u ocjeni je Dioklecijanova dolaska na prijestolje ipak suzdržaniji od Cambija te zaključuje da je cijeli scenarij oko Aperova ubojstva Dioklecijan unaprijed osmislio, dok sâm čin ubojstva ocjenjuje kao smjernicu kojom će se budući car voditi u vladavini – odlučno i beskompromisno.

Središnji dio Cambijeve monografije o caru Dioklecijanu svakako je njegova interpretacija o tetrarhijskom sustavu i Dioklecijanovoj vjerskoj politici. Cambi o uspostavi tetrarhije navodi dvije, međusobno suprotstavljene, teze koje pokušavaju objasniti Dioklecijanovu odluku da podijeli vlast na dvojicu augusta i dvojicu cezara. Naime, uvriježeno je mišljenje kako je Dioklecijan uveo tetrarhiju ne bi li lakše upravljao carstvom, napose u vrijeme krize i ratova kojima je Rimskom Carstvu zaprijetila Perzija. S druge strane, u historiografiji se pojavila teza kako se izbor cezara ne poklapa kronološki s krizom Carstva. U potonjem je smjeru u svojoj interpretaciji krenuo i Cambi. On postavlja pitanje „je li tetrarhija izraz situacije ili politički sustav u kojemu je Dioklecijan vidio budućnost Carstva?“. Prema tome, Cambi iznosi tezu kako je tetrarhijski sustav koji je Dioklecijan uveo bio zamišljen kao trajno rješenje, uz potrebu redovite revizije i poboljšanja. Taj sustav imao je dva cilja – pomoć u upravi i obrani Carstva te stvaranje stabilnog mehanizma nasljeđivanja vlasti. Da bi se osigurala efikasnost tetrarhijskog sustava i omogućio njegov opstanak, bile su nužne reforme koje su zahvatile gotovo sve aspekte vojnog, političkog, ekonomskog, administrativnog i vjerskog života Carstva. Također, jedan od uvjeta tetrarhijskog sustava bila je i svojevolutna abdikacija augusta i promaknuće dotadašnjih cezara u nove auguste, no sam trenutak abdikacije nije bio preciziran. Ovome u prilog Cambi izdvaja činjenicu da su augusti još prije abdikacije sebi gradili rezidencije u koje bi se preselili nakon silaska s vlasti, kao što je to učinio Dioklecijan u palači u današnjem Splitu. Uz to, Cambi naglašava kako je sâm odnos među augustima i cezarima bio poput bratskog, o čemu svjedoči i nasljeđivanje *nomena* Valerius kao kohezivnog elementa obilježavanja umjetnih obiteljskih veza među tetrasima. Konačno, Cambi pretpostavlja kako je Dioklecijan bio protiv rodbinskog nasljeđivanja te je budućnost prijenosa vlasti u tetrarhiji vidio u posinjenju cezarâ koji bi se istaknuli svojim vojnim vještinama.

S druge strane, Jasen Boko, pišući o tetrarhiji, najveći naglasak stavlja na opisivanje vojnih pohoda u kojima je car Dioklecijan sudjelovao sa suvladarima, kao što je bio rat s Perzijom. Iako suglasan s Cambijevim stavom oko toga da je Dioklecijan cjelokupnom

reformom postojećeg sustava nastojao revitalizirati Carstvo i osigurati stabilnost tetrahrije, Boko se tek paušalno referira na Dioklecijanove reforme, poprilično ih školski popisujući i ukratko obrazlažući. No, ono što je Cambi izostavio, a Boko istaknuo jest Edikt o cijenama prodajne robe, za koji Boko smatra kako je možda jedini dokument koji prikazuje emotivnu stranu cara Dioklecijana jer je istaknuo socioekonomske probleme Carstva i oštro osudio trgovce lihvare. Šoviše, Boko se toliko zanosi interpretacijom spomenutog edikta da ističe njegovu aktualnost i danas, u vrijeme „podivljalog liberalnog kapitalizma“. Na sâm koncept tetrahrijskog sustava Boko gleda malo manje romantično nego Cambi, odnosno u njemu percipira Dioklecijana kao orvelovski „jednakijeg od drugih“. U vezi s Dioklecijanovim navodnim protivljenjem rodbinskim vezama u nasljeđivanju prijestolja i interpretacijom kako Dioklecijan zapravo nije bio protiv takvog sustava zato što sâm nije imao muškog nasljednika, nego stoga što je smatrao da bi izravno rodbinsko nasljeđivanje destabiliziralo tetrahrijski sustav, Boko iznosi djelomično neslaganje s Cambijevim argumentom. Ne opovrgava činjenicu da je uređenim sustavom posinjenja cezara osiguran nasljedni sustav u tetrahiji, nego se ne slaže s Cambijem da je Dioklecijan bio flegmatičan u vezi s time što nema muškog nasljednika te da ta činjenica nije imala nikakvog efekta na uređenje sustava nasljeđivanja u tetrahiji.

Konačno, posljednja tema koja je zaokupila Cambijevu i Bokinu pozornost Dioklecijanova je uloga u progonima kršćana. Obojica su autora složna oko toga da progoni kršćana nisu bili motivirani osobnim vjerskim razlozima, nego prvenstveno političkim, a sačuvani izvori koji stavljaju Dioklecijana u kontekst progona djela su kršćanskih pisaca te stoga ne mogu biti mjerilo objektivnosti, posebice Laktancije, na kojega se Cambi i Boko nerijetko referiraju te ga kritički analiziraju. Autori Dioklecijana ocrtavaju kao cara koji je držao do tradicije, a kršćanstvo se jednostavno nije uklapalo u njegovo poimanje *romanitas*. Kako je Cambi primijetio, tetrahija je počivala na božanstvu Jupitera i Herkula, a sami carevi, napose prve tetrahije, percipirani su kao rođeni bogovi koji mogu stvarati druge nove bogove (auguste i cezare). Boko naglašava problem mističnog i tajanstvenog karaktera kršćana koji su odbijali javno prinositi žrtve caru. Protiv kršćana izdan je 23. veljače 303. g. edikt za koji Cambi navodi, a Boko se referira na njega, da je posljedica Dioklecijanova nevoljkog pristanka na progone kršćana te da car nikada nije zagovarao prolijevanje kršćanske krvi. I Cambi i Boko ističu činjenicu kako je Dioklecijan pružao kršćanima mogućnost da izbjegnu progone, ako javno prinesu žrtve rimskim državnim bogovima. Galerijevim ediktom iz 311. g. proglašena je sloboda kršćanske vjeroispovijesti, a Cambi iznosi pomalo zanimljivu interpretaciju događaja. Osim što minorizira Dioklecijanovu ulogu u progonima kršćana, on obrće argument, tvrdeći da su tetrarsi pridonijeli razvoju kršćanstva jer se progonima gradio kult konfesora i martira, koji je s vremenom postajao sve popularniji, a kršćani sve mnogobrojniji. Cambi zaključuje kako je „povijesna nepravda zanemariti edikte u korist kršćana koje su izdali poganski vladari (Maksencije, Galerije i Licinije), a isticati isključivo Konstantina.“

Sve rašireniju pojavu konfesora i martira te snažniju afirmaciju kršćanstva zamijetio je i Boko, no on se u svom djelu napose oštro osvrće na, kako kaže, lažan kult sv. Dujma, navodnog mučenika kojeg je Dioklecijan dao pogubiti i zbog čega je u konačnici izbačen iz mauzoleja što ga je dao izgraditi za sebe kako bi u njega bilo položeno tijelo sv. Dujma. Prema Boku, Split bi trebao puno više dugovati Dioklecijanu, kao svom osnivaču, nego sv. Dujmu.

Uz to što obojica autora dijele slične poglede i ocjene Dioklecijanove vladavine, zanimljivo je i da su obojica Splićani, stoga bi u kontekstu toga trebalo donijeti konačnu

ocjenu njihova znanstvenog, odnosno stručno-publicističkog rada o Dioklecijanu. Cambi jasno shvaća i upozorava kako izvori o Dioklecijanu najčešće potječu iz ruke kršćanskih pisaca, primjerice Laktancija i Euzebija, pa nikako ne mogu biti objektivni. Iako je u svojoj kritičkoj analizi poprilično objektivan, i sâm priznaje kako, poput većine Splićana, gaji određene osjećaje prema Dioklecijanu, doživljavajući ga kao osobu koja je izgradila njegov rodni grad. Potonje je u ponekim dijelovima monografije evidentno, posebice kad iznosi ocjenu Dioklecijana kao vrhunskog vojskovođe i državnika, istovremeno dajući odgovor na istraživačko pitanje, izneseno još na početku monografije. Unatoč maloj dozi autorove subjektivnosti, Cambijevo djelo izvrstan je metodološki primjer za proučavanje i analizu povijesnih izvora te za kritičko preispitivanje ustaljenih paradigmi o Dioklecijanu. Slika Dioklecijana kao sposobnog cara, a ne okrutnog progonitelja kršćana zasigurno je dodatno popularizirana u širem krugu javnosti, zahvaljujući stručno-publicističkom djelu Jasena Boka. Za razliku od Cambija, Boko se na humorističan način i slobodnim stilom pisanja ne ustručava pokazati subjektivnost prema Dioklecijanu i njegovoj važnosti za grad Split. Iako nije povjesničar, niti arheolog, i unatoč prigodičnim književno nadahnutim prikazima i anakronističkim opaskama, Boko je pokazao veliku vještinu analize povijesnih izvora te argumentirano iznosi svoje stavove i teze. Obojica su autora, svaki na svoj način, obogatili svojim djelima hrvatsku historiografiju, odnosno publicistiku te rasvijetlili kontroverze u vezi s Dioklecijanom i njegovom vladavinom.

Tea Miroslavić

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI 49

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

 FF press

ZAGREB 2017.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 49

Izdavač / Publisher

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher

Vesna Vlahović Štetić

Glavni urednik / Editor-in-Chief

Hrvoje Gračanin

Izvršna urednica / Executive Editor

Inga Vilogorac Brčić

Uredništvo / Editorial Board

Bruna Kuntić-Makvić (stara povijest/ancient history), Zrinka Nikolić Jakus (srednji vijek/
medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Željko Holjevac
(moderna povijest/modern history), Tvrtko Jakovina (suvremena povijest/contemporary history),
Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest/microhistory and local history),
Zrinka Blažević (teorija i metodologija povijesti/theory and methodology of history)

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Council

Denis Alimov (Sankt Peterburg), Živko Andrijašević (Nikšić), Csaba Békés (Budapest), Rajko
Bratož (Ljubljana), Snježana Buzov (Columbus, Ohio), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki
(Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Vladan Gavrilović (Novi Sad), Alojz Ivanišević (Wien),
Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Karl Kaser (Graz),
Irina Ognjanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj),
Nade Proeva (Skopje), Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd),
Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

Izvršni urednik za tuzemnu i inozemnu razmjenu /

Executive Editor for Publications Exchange

Martin Previšić

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant

Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120 150, 6120 158, faks ++385 (0)1 6156 879

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at
Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“
<http://hrca.srce.hr/radovi-zhp>

Financijska potpora za tisak časopisa / The Journal is published with the support by
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS, ERIH PLUS, Emerging Sources Citation
Index - Web of Science

Naslovna stranica / Title page by

Iva Mandić

Grafičko oblikovanje i računalni slog / Graphic design and layout

Marko Maraković

Lektura / Language editors

Samanta Paronić (hrvatski / Croatian)

Dražan Nemet (engleski / English)

Tisak / Printed by

Tiskara Zelina d. d., Sveti Ivan Zelina

Naklada / Issued

250 primjeraka / 250 copies

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrcak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*